

डॉ. वि.बा. प्रभुदेसाई यांनी केलेले ख्रिस्ती मराठी साहित्याचे संशोधन

गोव्यात मुद्रणालयाचे आगमन

पोर्तुगीजपूर्वकालीन गोव्याचा राजकीय व सामाजिक इतिहास पाहता गोव्याची पूर्वकालीन स्थिती-परिस्थितीचा उलगाडा होतो. या इतिहासावरून पोर्तुगीजांच्या अमदानीत गोव्यात बरेच परिवर्तन घडले याचा प्रत्यय येतो. त्याच्या परिणामस्वरूपातून सोळाव्या-सतराव्या शतकामध्ये अनेक प्रतिभाशाली कवी-लेखकांनी ख्रिस्ती वाङ्मयाच्या दालनात महत्वाची भर घातली.

पोर्तुगीजांच्या आगमनाचा गोव्याच्या सांस्कृतिक पर्यावरणावर परिणाम झाला. त्यांच्या गोव्यातील उपस्थितीच्या साडेचारशे वर्षांच्या काळात विधायक व विघातक अशी दोन्ही प्रकारची परिवर्तने घडून आली. यातील एक चांगली गोष्ट म्हणजे आशियातील पहिले मुद्रणालय भारतात प्रथम गोव्यात आले. याचे श्रेय तत्कालीन जेजुइट पंथाकडे जाते.

३० मार्च, १५५६ या दिवशी अँबिसिनियाचे पॅट्रियार्च डी जुआंव नुनीस बार्रेटो हे लिस्बनहून मुद्रण करण्याचे यंत्र घेऊन निघाले होते. त्यांच्या बरोबर जेजुइट पंथाची माणसे होती. त्यांच्याबरोबर ब्रदर

डॉ. सुनीता सुनील उग्रस्कार

बुस्तामेन्त नावाचा एक टंकलेखक होता. ऑबिसिनियातील अधिकाऱ्यांनी ते गोव्यात उतरविले तो दिवस होता ६ सप्टेंबर, १५५६. हे मुद्रणालय सर्वप्रथम सां पावलो उ वेल्ह उ नोव्हा येथे स्थापन करण्यात आले. ख्रिस्ती धर्माचा प्रचार आणि प्रसार करण्यासाठी देशी भाषेतून पुस्तके लिहिली गेली. ही पुस्तके छापून त्या धर्माचा अधिकाधिक प्रसार करणे आवश्यक होते. यासाठी इ. स. १५५६ साली गोव्यात रायतूर येथील जेजुइतांच्या सांव पॉल महाविद्यालयात हे मुद्रण यंत्र आणण्यात आले.'

ख्रिस्ती धर्ममताचा स्वीकारल्यानंतर, हे नवख्रिस्ती धर्मांतर करण्यापूर्वी जी कथापुराणे वाचून आपला वेळ क्रमवित असत ती त्यांच्या मातृभाषेतील कथापुराणे धर्मांध ख्रिस्ती धर्मप्रसारकांकरवी नष्ट करण्यात आलेली होती. नव्या धर्माचे ग्रंथ लॅटिन किंवा पोर्तुगीज भाषेत असल्यामुळे व या दोन्ही भाषांचे ज्ञान गोव्यातील नवख्रिस्त्यांना नसल्यामुळे नवख्रिस्त्यांच्या मागणीनुसार ज्या सांस्कृतिक उच्छाद मांडणाऱ्यांकडून स्थानिकांचे ग्रंथ नष्ट करण्यात आले त्या भाषेत पुराणे लिहिणे अपरिहार्य ठरले. सतराव्या शतकातील ख्रिस्ती धर्मप्रचारकांनी गोव्यातील भाषेचे अध्ययन करून कोश, व्याकरण, धर्मग्रंथ लिहिले. लक्ष्मीकांत व्यंकटेश प्रभू भेंब्रे यांच्या मते १६६० नंतर गोव्यात मराठीत किंवा सासष्टीच्या बोलीत आणखी पुस्तके छापण्यासाठी परिस्थिती राहिली नव्हती. जेजुइत पाद्री अन्य कामात गुंतले होते. त्यामुळे १६७४ मध्ये मुद्रणालय पूर्णपणे बंद पडले.^१ या मुद्रणालयात ऑक्टोबर १५५६ मध्ये Conclusoos de logeca e philosophia हे पहिले पुस्तक पोर्तुगीज भाषेत मुद्रित झाले.^२

गोव्यात मुद्रणालयाचे आगमन झाल्यानंतर फा. फ्रांसिस झेवियर या जेजुइत मिशनऱ्याने १५५७ मध्ये लहान मुलांकरिता पोर्तुगीज भाषेमध्ये 'दौत्रिन क्रिस्ता' मुद्रित केले. गोव्यात व भारतात छापले गेलेले हे पहिले मुद्रित होते.^३ तीच दौत्रिन नंतर पाद्री हेन्सिक याने तमिळमध्ये १५७८ मध्ये प्रसिद्ध केली. पहिली मुद्रित भारतीय लिपी म्हणून तमिळ लिपीकडे पाहता येते.

सोळाव्या आणि सतराव्या शतकांत फ्रांसिस्कन व दोमिनिकन यांहून अग्रेसर असलेल्या जेजुइत पंथाने गोमंतकीय भाषेत ग्रंथ रचले. त्यांतील काही ग्रंथ आज देखील उपलब्ध आहेत. स्थानिकांत वावर करून त्यांन ख्रिस्ती दौत्रिनींच्याद्वारे ख्रिस्ती धर्मसंतांचा परिचय करून देणे व उपदेश करणे हा त्यांचा दैनंदिन कार्यक्रमाचा एक भाग होता. स्थानिक लोकांच्या भाषांतच धर्मप्रसार केल्याने तळागाळातील लोकांपर्यंत त्यांचा उपदेश व संदेश पोहोचू शकत असे. स्थानिक भाषेतूनच ग्रंथनिर्मिती करणे आवश्यक असल्याचे ध्यानात आले. त्यामध्ये पाद्री थॉमस स्टीफन्स यांचे 'दौत्रिन क्रिस्ता' (१६२२) हे पुस्तक महत्त्वपूर्ण ठरते.

फ्रान्सिस द गमारिस या मिशनरी पाद्रीने 'बायबल'चा कथाभाग घेऊन तो सारांश रूपाने लिहिला होता असा संदर्भ आढळतो. हा ग्रंथ फादर स्टीफन्स यांच्या पूर्वीचा असावा असे 'मराठी वाङ्मय कोश खंड १ मराठी ग्रंथकार' या ग्रंथाचे सूचिकार गं. दे. खानोलकर यांचे मत आहे. त्यांच्या मते ख्रिस्ती धर्मप्रसाराकरिता लिहिल्या गेलेल्या काही ग्रंथाचा शोध अद्यापि लागू शकतो. त्यांपैकी फादर गमारिसच्या बायबलाचे कथासार हा एक ग्रंथ असावा.^४

प्रा. अ. का. प्रियोळकर, डॉ. पांडुरंग सखाराम शेणवी पिसुर्लेकर, लक्ष्मीकांत व्यंकटेश प्रभू भेंब्रे, पांडुरंग पुं. शिरोडकर यांच्या नंतर ज्यांचा सन्मानाने उल्लेख केला जातो ते संशोधक म्हणजे डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाई.

डॉ. प्रभुदेसाई यांनी एकूण १६ संशोधनात्मक ग्रंथांचे लेखन केले आहे. त्यांनी केलेले संशोधन-संपादन एकंदरीत मराठी साहित्याच्या प्रांगणात आपली विशेष नाममुद्रा उमटविण्यात यशस्वी झालेले आहे. प्रा. प्रियोळकरांनंतर अत्यंत अब्बल दर्जाची प्रतिभा, प्रज्ञा आणि परिश्रम यांच्या बळावर ख्रिस्ती मराठी संशोधन क्षेत्रात स्वतःचे एक अविस्मरणीय कार्य निर्माण करण्याची कामगिरी करण्याचे श्रेय त्यांचे सच्छिष्य डॉ. प्रभुदेसाई यांच्याकडे जाते. डॉ. प्रभुदेसाईंनी केवळ ख्रिस्ती वाङ्मय नव्हे तर इतर प्राचीन साहित्याची लिप्यंतरणे, संपादन केली आहेत. डॉ. प्रभुदेसाईंनी आपल्या विद्यार्थ्यांना मराठीतील प्रबंधलेखनासाठी यशस्वी मार्गदर्शन केले, त्यांच्या 'मराठीच्या गोमंतकी बोलीतील जेजुइतांच्या सतराव्या शतकातील वाङ्मयाचे चिकित्सात्मक अध्ययन' या प्रबंधाचे मार्गदर्शक म्हणून संशोधनमहर्षी प्रियोळकर यांचे मार्गदर्शन लाभणे हे त्यांना एक अत्युच्च आनंद देणारे स्पृहणीय असेच वाटले, अशी आपल्या गुरूंबद्दल कृतज्ञता ते व्यक्त करतात. पुढे हा प्रबंध 'सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली' या शीर्षकाने १९६३ साली प्रसिद्ध झाला. या ग्रंथाला महाराष्ट्र शासनाचे उत्कृष्ट साहित्यासाठीचे पारितोषिक, पुणे विद्यापीठाचे कै. वासुदेव गोविंद आपटे पारितोषिक तसेच गोमंतक मराठी साहित्यसंमेलनाचे सुवर्णपदक लाभले.

गेल्या अनेक वर्षांच्या ख्रिस्ती परंपरेतील जे काही मराठी ग्रंथ जे उपलब्ध आहेत त्यातील काही प्रा. प्रियोळकर, डॉ. प्रभुदेसाई सारख्या संशोधकांनी उजेडात आणले आहे. ती पाहता उपलब्ध मराठी ख्रिस्ती साहित्यसंपदा ही गुणात्मकदृष्ट्या निश्चितच महत्त्वाची ठरते.

प्रा. प्रियोळकरांनी भाषिक अभ्यासाच्या दृष्टीतून जेजुइत वाङ्मयाचे दोन प्रकार कल्पिलेले आहेत. "वरच्या लोकांच्या उपयोगाकरिता तयार केलेले मराठी वाङ्मय हे सर्व पद्यात आहे, व मुख्यतः खालच्या लोकांकरिता लिहिलेले लोकव्यवहाराच्या (vulgar) भाषेतील कोकणी किंवा कानारी वाङ्मय हे सर्व गद्य आहे."^६

डॉ. प्रभुदेसाई यांच्या मतानुसार या ख्रिस्ती मराठी वाङ्मयाचे तीन प्रकार पाडता येतात :

१. समाजातील अशिक्षित लोकांसाठी त्यांच्या बोलीभाषेत लिहिलेले गद्य वाङ्मय,
२. उच्चभ्रू नवख्रिस्त्यांसाठी लिहिलेले पद्य वाङ्मय, आणि
३. ख्रिस्ती मिशन-यांना मराठी व गोमंतकीय लोकभाषा यांचे अध्ययन करता यावे यासाठी केली गेलेली काही कोश व व्याकरणाच्या पुस्तकांची निर्मिती.^७

सोळाव्या-सतराव्या शतकात जेजुइतांनी गोव्यातील भाषेत निरनिराळ्या स्वरूपाचे वाङ्मय निर्माण केले. नवख्रिस्त्यांना धर्मोपदेश करण्यासाठी ख्रिस्ती वाङ्मयाची निर्मिती झाली. यामध्ये धर्मतत्त्वाची (doutrina) व प्रवचनांची पुस्तके (sermoes) अधिक प्रमाणात

आढळतात. या संदर्भात ख्रिस्ती मराठी वाङ्मयाचे गाढे अभ्यासक व ख्यातनाम भाषाशास्त्री डॉ. मिलिंद मालशे यांचे वडील व प्रा. प्रियोळकरांचे विद्यार्थी स. गं. मालशे यांनी स्टीफन्सच्या त्रिविध ग्रंथरचनेच्या संदर्भात म्हटले आहे, की मिशनऱ्यांनी रचलेल्या ग्रंथरचनेपैकी व्याकरण हे पोर्तुगीज भाषेत, धर्मप्रचारपुस्तिका कोकणी भाषेत, तर 'महाकाव्य' हे मराठी भाषेत रचली गेली. ह्या तीन प्रकारांतील रचनांसाठी त्याने तीन भाषा का उपयोजिल्या हे सांगण्याचा प्रयास केलेला दिसतो. स्टीफन्सने कोकणी भाषेचे व्याकरण परकीय मिशनऱ्यांसाठी धार्मिक हेतूने लिहिले की ज्यामुळे धर्मप्रसारास साहाय्य होईल. तर ख्रिस्ती धर्मतत्वांची माहिती देणारे पुस्तक प्रथम पोर्तुगीज भाषेमध्ये तयार करून त्याची भाषांतरे देशी भाषांत केली जावी असा आदेश इ. स. १५८५ साली भरलेल्या धर्माधिकार्यांच्या परिषदेने दिलेला होता^१ म्हणून या आदेशावरून स्टीफन्सने दौत्रिन रचले असावे. या दौत्रिनाने नवक्रिस्ती लोकांचे समाधान न झाल्यामुळे "तुम्ही आमची पूर्वीची हिंदू धर्मातील मराठी पुराणे बंद केलीत; पण त्याऐवजी प्रतिपुस्तके तयार केली नाहीत त्यामुळे नवख्रिस्ती लोकांना हिंदू धर्मातील जुन्या कथा आठवतात. तुम्ही मराठी भाषेची काही भक्तीसंपूर्ण प्रतिपुस्तके घाल, तर आमचा मनोरथ पूर्ण होईल." असे म्हटले आहे.^१

“दौत्रिनीचा वेळु सरला । तंव यकु ब्राम्हण पातला ।

पाद्री गुरूसी बोलता जाहला । नमस्कारू करुनु ॥१२८॥

पण हे दौत्रिनीवांचोनी अन्य । काही एक आगळें शास्त्रपुराण ।

जरी आमां करविते पठण । तरी होते चांग ॥१३४॥

हे निवारावेया कारणें । फ्रिंगियांचां देसी हाति पुराणे ।

तीं वाचोनी तेथिल जनु । क्रमवित्ती वेळु ॥१४०॥

वाचोनी मनीं घेंती उलासु । निते सेविती कथारसु ।

पण ते देसिचे भासेसि अभ्यासु । नाहीं आमां ॥१४१॥

जैसे तेआं तेआं दिपावती । देसपरीचीं पुराणें होती ।

तैसी पुस्तकें कां न मेळती । आमंचां देसीं ॥१४२॥

हा मोठा अभिप्रावो जी म्हणे । तुमी तरी वारिली मागिली पुराणे ।

तरी प्रतिपुस्तकें आमां कारणें । कैसीं करती तुमीं ॥१४३॥

या पासोनियां जी आतां । जेंतियांचेया पुराण कथा ।

नवेआ क्रिस्तावांचे चिता । आठवती देखा ॥१४४॥

जरी मराठिये भासेचीं काहीं । शास्त्रपुराणे होंतीं आमां ठाई ।

तरि लोकांचा मनोरथु पई । पूर्न होंता ॥१४५॥ (१.१.१२८, १३४, १४०-१४५)^{११}

अशी मागणी नवख्रिस्ती लोकांनी केली त्यातून मराठीतून 'ख्रिस्तपुराणा' सारख्या ओवीबद्ध भक्तिकथारसयुक्त महाग्रंथाची निर्मिती झाली.^{१२}

डॉ. वि.बा. प्रभुदेसाई यांचे ख्रिस्ती वाङ्मयाचे संशोधन कार्य :

(१) सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली (१९६३)

डॉ. प्रभुदेसाई यांनी फादर स्टीफन्स, फादर कुवा, फादर सालदांज यांनी लिहिलेले ख्रिस्ती ग्रंथ जे आज उपलब्ध आहेत त्या ग्रंथाची या ग्रंथात तपशीलवार माहिती देऊन त्यावर चिकित्सात्मक विवेचन केले आहे. डॉ. प्रभुदेसाई यांना फ्रेंच व स्पॅनिश या भाषांचाही परिचय असल्यामुळे या भाषांतील ग्रंथांचा व तत्कालीन पत्रव्यवहाराचा उपयोग या संशोधनासाठी केला आहे. त्यांच्यापुढे हे सगळे ग्रंथ सूक्ष्मपटांच्या स्वरूपांत रोमन लिपीत होते. या सूक्ष्मपटाच्या प्रथम नकला करून नंतर त्यांचा त्यांनी अत्यंत परिश्रमपूर्वक अभ्यास केला. सतराव्या शतकातील हे ग्रंथ कोणत्या परिस्थितीत निर्माण झाले, त्यासाठी मिशनऱ्यांना किती परिश्रम घ्यावे लागले याविषयी सविस्तर लिहिले आहे. सतराव्या शतकांतील या गोमंतकातील भाषेचा वाङ्मय आणि भाषा या दृष्टीने त्यामध्ये असलेल्या वैशिष्ट्यांचा खोलवर अभ्यास करून तिचे महत्त्व सांगितले आहे.

यावरून जेजुइतांच्या गोमंतकी बोलीतील साहित्याचे महत्त्व दिसते. जेजुइतांनी सोळाव्या सतराव्या शतकात केलेली ग्रंथरचना त्यातील किती ग्रंथ आज उपलब्ध आहेत, त्याविषयाची सविस्तर माहिती या ग्रंथात दिली आहे. हा त्यांच्या प्रबंधाचा विषय आहे. या ग्रंथात फादर थॉमस स्टीफन्स, पाद्री दियेगु रिबेरू, पाद्री आंतोनियो-द-सालदाञ्ज्य, पाद्री मिगेल-द-आल्मैद, पाद्री जुवांव-द-पेद्रोज या ख्रिस्ती लेखकांचे चरित्र व ग्रंथकर्तृत्व यावर तपशीलवार विवेचन केले आहे.

'सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली' हा ग्रंथ ख्रिस्ती मराठी साहित्यरचनेच्या संशोधनाला उत्कृष्ट नमूना होय. यामध्ये ख्रिस्ती वाङ्मयाचे भाषिक दृष्ट्या संशोधन केलेले आहे. या संपादनाचा मूळ उद्देश भाषाविषयक अध्ययन असल्याने ग्रंथकाराची वर्णन शैली, स्थानिक भाषेचे उल्लेख व तत्कालीन सामाजिक, धार्मिक परिस्थितीवर शक्य तितका प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे. तसेच या ग्रंथाचे ग्रांथिक मराठीशी असलेले साम्य, साभिप्राय समानार्थक शब्द, गोव्यातील वैशिष्ट्यपूर्ण शब्द याविषयीचा ऊहापोह केला आहे.

जेजुइतांचे हिंदुस्थानात आगमन होण्यापूर्वी आपल्या देशांतील भाषाविषयी इतर युरोपियांनी जी कामगिरी बजावली इथपासून ते संशोधनाला सुरवात केली आहे.

हे धोरण स्वीकारण्यामागे आपला धर्मप्रसार सुलभतेने व तत्परतेने करण्याची तळमळ होती. त्यामुळे

अनेक पाद्री येथील लोकभाषेचे अभ्यासक बनू शकले. धर्मप्रसारासाठी आलेल्या दोमिनिकन, फ्रांसिस्कन व जेजुइत या पंथापैकी गोव्यातील लोकभाषेचे अध्ययन करण्याविषयी व त्या भाषेतून ख्रिस्ताचा संदेश येथील लोकांपर्यंत पोचविण्याचे कार्य करण्यासाठी तसेच स्थानिक भाषेतच वाङ्मय निर्माण करण्यासाठी सर्वांत जास्त आस्था जेजुइत पंथीयांमध्ये दिसून येते याविषयाची तपशीलवार माहिती डॉ. प्रभुदेसाई यांनी दिली आहे.

(२) ख्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहण-प्रसंगीचे विलाप (१९७१)

‘ख्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहण-प्रसंगीचे विलाप’ हे ‘क्रिस्तपुराणा’च्या हस्तलिखिताच्या प्रतीतील अप्रकाशित वैलापिक काव्य संपादन करून १९७१ साली मुंबई येथे प्रकाशित केले.

येशू क्रिस्ताच्या शूलारोहणाच्या (क़ुसावर चढविण्याच्या) प्रसंगावर आधारित तीन काव्ये आढळतात. ‘क्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण’, ‘क्रिस्ताचे यातनागीत’ ‘क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहण प्रसंगीचे विलाप.’ या संदर्भात डॉ. प्रभुदेसाई म्हणतात, या काव्य रचनेतील साम्य पाहता या सर्वांचे उगमस्थान एकच असावे असे दृढ अनुमान ते करतात. या सगळ्या क्रिस्ताच्या यातनागीतांचा तपास करून या यातनागीतांचा मूलस्रोत हा पुरातन काळापासून परंपरेने चालत आलेल्या एका अज्ञात कर्त्याच्या ‘साबात मातेर’ (देवमाता) लॅटिन भाषेतील या गीतात असल्याचे सिद्ध झाले आहे, असे म्हणतात. लॅटिन भाषेतील अनामिकाचे ते मूळ गीत व अहमदनगर जिल्ह्यातील जर्मन मिशनरी फादर Trenkamp यांनी केलेल्या लॅटिन गीताचा ‘साबात मातेर’ हा मराठी अनुवाद एकासमोर एक असा ठेवून प्रस्तुत केला आहे. डॉ. प्रभुदेसाईंनी प्रा. प्रियोळकर यांनी संपादित केलेल्या ‘क्रिस्ताचे यातनागीत’ या पुस्तकाचे नव्याने संपादन करून या विलापिकेचा लॅटिन भाषेतील मूलाधारही सोदाहरण स्पष्ट केला. प्रा. प्रियोळकरांच्या संपादनात न आढळणाऱ्या स्पष्टीकरणात्मक टिपाही दिल्या आहेत. पाठ तोच असला तरी विवेचक प्रस्तावना दिल्याने प्रा. प्रभुदेसाईचे संपादन वैशिष्ट्यपूर्ण बनले आहे. फादर स्टीफन्सच्या हस्तलिखिताच्या अखेरीस असलेल्या तीन काव्यांपैकी ‘क्रिस्ताचे यातनागीत’ व ‘क्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण’ या काव्याचे संपादन प्रा. प्रियोळकरांनी केले. डॉ. सु. म. तडकोडकर आपल्या ‘मराठीच्या प्रवासातील वाङ्मयीन पाऊलखुणा’ (पृ. ३०) या ग्रंथात म्हणतात, ‘प्रियोळकरांनी ही दोन पुस्तके संपादित केल्यानंतर डॉ. प्रभुदेसाईंनी अज्ञात असलेल्या या काव्यास ‘क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहणा प्रसंगीचे विलाप’ असे शीर्षक देऊन ते संपादित केले व या एकाच परंपरेतील व एकाच कालखंडातील विलापिकांची मालिका पूर्ण केली.’^{१३} त्यानंतरच्या काळात डॉ. तडकोडकर यांनी या तिन्ही विलापिकांची मालिका संपादित केली आहे. नव्याने केलेल्या ह्या संपादनात डॉ. तडकोडकर यांनी रोमन लिपीतील मूळ विलापिकाही उद्धृत केल्या आहेत; तसेच त्यांचा पाठचिकित्साशास्त्राच्या आधारे देवनागरी लिप्यंतरही केले आहे.

तत्पूर्वी हे यातनागीत मुंबई मराठी संशोधन मंडळाचे प्रकाशन म्हणून १९७१ साली प्रसिद्ध झाले. डॉ. प्रभुदेसाई यांना गोव्याच्या मध्यवर्ती शासकीय ग्रंथालयात फादर स्टीफन्सच्या ‘क्रिस्तपुराणा’च्या शेवटी ‘क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहणा विषयीची तीन काव्य लिहून ठेवलेली आढळली. यापैकी क्रमांक १ चे काव्य

डॉ. प्रभुदेसाई 'क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहण प्रसंगीचे विळाप' या शीर्षकाने संपादित केले तर क्रमांक २ व ३ चे काव्य अनुक्रमे 'क्रिस्ताचे यातनागीत' २६ आणि 'क्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण' ही प्रा. प्रियोळकरांनी प्रसिद्ध केले. या काव्याचा कर्ता पाद्री मानुएल ज्याकिस द नोरोञ्ज असल्याचे डॉ. प्रभुदेसाई स्पष्ट करतात. क्रिस्ताचे यातनागीत या काव्यरचनेचा परामर्ष घेताना 'स्पष्टीकरणात्मक टिपां' मध्ये जेजुइत ग्रंथकारांच्या काही प्रकाशित ग्रंथांतील साम्यस्थळे दाखविली आहेत. त्यात 'क्रिस्तपुराण', 'क्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण' आणि 'क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहणप्रसंगीचे विळाप' या काव्यावर विशेष भर दिला आहे. यामागचा डॉ. प्रभुदेसाई यांचा हेतू असा की, या सर्व काव्यांची भाषिक व वाङ्मयीन गुणांच्या दृष्टीने तुलना व्हावी आणि समान दृष्टीने व सातत्याने १७ व्या शतकातील काव्यनिर्मितीमागील प्रमुख उद्दीष्ट स्पष्ट व्हावे.

यांचे संपादन करित असताना प्राचीन मराठीतील हिंदू परंपरेच्या पुराणग्रंथांच्या अनुकरणाने आलेले शब्द, प्राचीन मराठीतील शब्द, पोर्तुगीज शब्द, गोमंतकी बोलीत प्रचलित असलेले शब्द त्यांचा परिचय करून दिला आहे. त्यानुसार या ग्रंथाचा इतर ग्रंथाप्रमाणेच सखोल अभ्यास करूनच यावर लेखन केलेले दिसते.

या ग्रंथातील एकूण १६८ ओव्यांमध्ये, प्रत्येक काव्यखंड सहा ओळींचा असून या रचनांना वाङ्मयप्रकाराच्या दृष्टिकोनातून 'विलापिका' असे म्हटले आहे.

लॅटिन भाषेत पुरातन काळापासून आढळणाऱ्या Stabat Mater या रचनेच्या संदर्भात वर्णिलेली सर्व लक्षणे प्रस्तुत मराठीतील 'क्रिस्ताच्या यातनागीता'तही आढळतात हे तौलनिकदृष्ट्या अभ्यासल्यास ध्यानात येईल असे डॉ. प्रभुदेसाईने केलेल्या संपादकीयत्वामागचे प्रयोजन दिसते. त्यांच्या मते येशू क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहणाच्या अत्यंत आर्त वातावरणाने चराचरावर पसरलेले मूर्तिमंत कारुण्य, सफाईदार रचना आणि गेयता या वाङ्मयीन गुणांच्यादृष्टीने ही विलापिका सरस उतरली आहे.

सतराव्या शतकात जेजुइत पंथीयानी ग्रंथनिर्मिती करून गोमंतकीय ग्राथिक मराठी व तत्कालीन गोमंतकीय बोली यामध्ये जी भर टाकली त्यामध्ये 'क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहण प्रसंगीचे विळाप' या डॉ. प्रभुदेसाई यांच्या संपादनामुळे नवी भर पडली असे म्हणता येईल. हे शीर्षक डॉ. प्रभुदेसाई यांनी संपादन करित असताना दिले आहे. त्याचप्रमाणे त्यामधील 'चरण सेवकू सकळैकां करितो विनंती या ओळीनुसार या विलापिकाचा कर्ता अज्ञात असल्याचे डॉ. प्रभुदेसाई सांगतात, परंतु यांची शब्दरचना आणि ध्वनिपरिवर्तन यांतील साम्य पाहता ही तिन्ही काव्ये एकाच परंपरेतील आणि एकाच कालखंडातील आहे असे ते नमूद करतात. डॉ. तडकोडकर यांच्या मते ही रचना फादर स्टीफन्सचीच आहे.

या काव्याच्या संपादनामागील धोरण स्पष्ट करताना ते म्हणतात की प्रस्तुत काव्य मूळावरहुकूम सादर करणे. मुळातील काही शब्दांचे अर्थ लागत नसले तरी ते संहितेत तसेच ठेवून काली तळटीपांत त्यांना पर्यायी शब्द सुचविले आहेत.

हस्तलिखितांतील मूळ काव्य किंवा साहित्य रोमन लिपीत असल्याने त्याचे देवनागरीत लिप्यंतर करीत असताना जे धोरण स्वीकारले त्याची थोडक्यात माहितीही ते देतात. विशिष्ट कालखंडात एखाद्या भाषेत घडून आलेले ध्वनिपरिवर्तन जाणून गेण्याच्या दृष्टीने उपलब्ध वाङ्मयाच्या अज्ञात कर्त्याचा शोध घेणे हे एकंदरीत डॉ. प्रभुदेसाईंच्याही संशोधनाचे एक वैशिष्ट्य ठरते.

(३) पाद्री मिगेल-द-आल्मैदकृत 'वनवाळ्याचो मळो' (१९७४)

पाद्री मिगेल द आल्मैदच्या Jardim de Pastores e pasta de almas या ग्रंथाचे डॉ. प्रभुदेसाई यांनी 'वनवाळ्याचो मळो' या शीर्षकाळाली संपादन केले.

सेंट थॉमस एक्किनासच्या सुम्मा थिऑलॉजिकापासून लाभलेल्या प्रेरणेतून आकाराला आलेल्या पाद्री मिगेल-द-आल्मैदकृत 'वनवाळ्याचो मळो' या मूळ रोमन लिपीतील ख्रिस्ती ग्रंथाचे डॉ. प्रभुदेसाई यांनी खंड ३ मधील सुरवातीचे ६१ पाने रोमन लिपीतून देवनागरी लिपीमध्ये लिप्यंतर करून संपादित केले. या ग्रंथाचा ३ रा व ५ वा खंड उपलब्ध आहे.

'वनवाळ्याचो मळो' हा ग्रंथ रायतुरच्या जेजुइत मुद्रणालयात १६५८ मध्ये प्रकाशित झाला. मूळ ग्रंथ हा रोमन लिपीत असून तो मुद्रित स्वरूपात आहे. त्याच्या तिसऱ्या खंडाची एक प्रत पणजी (गोवा) येथील गोवा शासनाच्या सेंट्रल लायब्ररीत असून त्या ग्रंथाचे मुखपृष्ठ, मुद्रणासाठी अनिवार्य असलेली आरंभीची धर्माधिकार्यांनी दिलेली संमती, प्रस्तावना वगैरेचा तपशील देणारी पृष्ठे गहाळ झालेली आहेत.

या खंडाबद्दलची शंका दूर करताना डॉ. प्रभुदेसाई म्हणतात,

"गोव्याच्या सरकारी वाचनालयात जो एक खंड आहे, त्याची सुरुवातीची काही पाने नसल्यामुळे तो कितवा खंड असावा, याबद्दल शंका उपस्थित करावयाला जागा निर्माण झाली आहे. सोमर व्हॉगेल आणि इस्माइल ग्रासियश यांनी तिसऱ्या खंडासंबंधी लिहून ठेवलेल्या वर्णनाशी प्रस्तुत खंड तंतोतंत जुळता असल्यामुळे तो तिसराच आहे, याची खात्री पटते. याशिवाय पाद्री आल्मैदाच्या प्रस्तुत ग्रंथासंबंधी इस्माइल ग्रासियश याने आपल्या दुसऱ्या एका ग्रंथांतही माहिती दिलेली आढळते."^{१४}

'वनवाळ्याचो मळो' चा पाचवा खंड लंडन येथील 'स्कूल ऑव्ह ओरिएण्टल एण्ड आफ्रिकन स्टडीज'च्या संग्रहालयात असल्याचे डॉ. प्रभुदेसाई म्हणतात. त्याच्या सूक्ष्मपटाची एक प्रत गोवा विद्यापीठातील ग्रंथालयात उपलब्ध आहे. 'ज्यार्दी-द-पाश्तोरिश' या ग्रंथाचा पहिला खंड पाद्री कोनेगु फ्रांसिस्कु शाव्हिएर व्हाज यांनी गोव्याहून १९१६ साली कलकत्ता येथील रेव्हंड हेन्री हॉस्टेन यांना पाठविला व या जेजुइत पंथीय धर्मप्रसारकाच्या १९२२ त प्रसिद्ध झालेला मुंबईच्या 'धी एक्झामिनर'^{१५} या नियतकालिकातील पाच लेखांत त्याचा सविस्तर परिचय करून दिला आहे. यामधील लेखानुसार अंजुना (हणजुणे) बार्देस गोवा मधील एक प्रत जानेवारी १०, १९१६ मध्ये पाद्री कोनेगो फ्रांसिसिसको झेवियर वाज, वेल्हा गोवा यांनी रेव्ह. हेस्टन यांना

या ग्रंथाच्या पहिल्या खंडाची प्रत पाठविली. About January 10, 1916 padre Conego Francisico Xavier Vax, of Velha Goa, Ilhas Goa, sent me from Anjuna, Bardez, a copy of what turns out to be Volume I of the Jardim de Pastores, by Fr. Miguel de Almeida, S. J., printed at St. Paul's college (The Jesuit college), Goa, in 1658. शेवटचा लेख सन १९२२ च्या ऑगस्टात प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर हा खंड गहाळ झाला. या लेखाच्या आधारे 'वनवाळ्याचॉ मळां'च्या सध्या अनुपलब्ध असलेल्या पहिल्या खंडाचाही (२७१ पृष्ठे - folios) परिचय डॉ. प्रभुदेसाई यांनी करून दिला आहे.^{१६} त्याचप्रमाणे गोव्याच्या 'बिब्लियातॉक नासियांनल'मध्ये जेजुईतांचे काही ग्रंथ होते. त्या संप्रदायाला बंदी घातल्यानंतर त्यांचे ग्रंथसंग्रहालय भंग पावले. १९१६ पर्यंत त्या वाचनालयात 'वनवाळ्याचॉ मळां' या ग्रंथाचे तीन खंड उपलब्ध होते असे भेंब्रे यांनी म्हटले आहे.^{१७}

इ. स. १६५८ मध्ये गोव्याच्या सांव पॉव्ल कॉलेजमध्ये प्रसिद्ध झालेल्या पहिल्या खंडाची एकंदर २७१ पृष्ठे (फोलियोस) होती, तर या ग्रंथाच्या तिसऱ्या खंडाचा जो भाग गोव्याच्या सेंट्रल लायब्ररीत उपलब्ध आहे, त्याचे मुखपृष्ठ, सुरुवातीची धर्माधिकाऱ्यांनी दिलेली छापण्यासंबंधीची संमती, प्रस्तावना वगैरे तपशील देणारी पृष्ठे गहाळ झालेली आहेत. पण या ग्रंथाच्या मुख्य विषयास ज्या ठिकाणी आरंभ होतो त्या पहिल्या पानापासून अखेरपर्यंतची एकंदर २७० पृष्ठे (फोलियोस) उपलब्ध आहेत.

पाचव्या खंडाची एकंदर पृष्ठे २७४ (फोलियोस) असून तो खंड १६५९ मध्ये प्रकाशित जाला. पाचव्या खंडाची आरंभापासूनची सर्व पृष्ठे आपल्याला पाहता येतात. या ग्रंथाच्या सुरुवातीलाच पाद्री आंतोनियो-द-सालदांज्य या प्रोव्हेंसियालच्या २१ मे १६५६ या दिवशीच्या हुकुमावरून जेजुइत पंथाच्यावतीने पाद्री इनासियो आर्कांमोनि यांने हा खंड वाचून त्यामध्ये ख्रिस्ती धर्माविरुद्ध काहीच नसल्याची खात्री करून किंवा तपासून त्यावर शिक्षा मोर्तब करण्याची तरतूद नव्हती हे स्पष्ट होते. धार्मिक अधिकारी आपल्या धर्माविषयी अगदी कट्टर होते हे सिद्ध होते. सोळाव्या सतराव्या शतकामध्ये जी गद्य ग्रंथरचना झाली त्याचे उद्दिष्ट जरी एकच असले तरी त्या ग्रंथरचनांचे स्वरूप वेगवेगळे असलेले दिसते. जसे स्टीफन्स निर्मित 'दौत्रीन क्रिस्तां' हे गुरू-शिष्यामधली प्रश्नोत्तरावळीच्या रूपाने आलेले धार्मिक प्रवचन आहे; तर पाद्री सालदांजने सांतु आंतोनीचे चमत्कार वर्णिलेले आहेत.

'वनवाळ्याचॉ मळां' या ग्रंथाचे आपले असे एक वेगळे स्वरूप वैशिष्ट्य आहे ते म्हणजे ते एक धार्मिक स्वरूपाचे रूपक आहे. पाद्री मिगेलने आपल्या ग्रंथाच्या पहिल्या खंडात या ग्रंथाविषयी लॅटीन भाषेत जे सांगितलेले आहे ते हॉस्टेन यांनी इंग्रजीत भाषांतर केलेले आहे, त्या संबंधी 'सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली' या ग्रंथात डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाई यांनी नमूद केले आहे ते असे.

"There are three gardens which God our Lord has planted with his hand. The first is heaven. The second is the Earthly paradise. The third is the Catholic Church, garden which God himself brought and watered with his blood. These three gardens are full of delightful plants, sweet-scented leaves and beautiful roses : these three gardens have each their lights, their splendours, their pasture, their souls and their pastors...

The fourth (Garden) is the one I now offer you, kind reader. It is called garden of pastors and pasture

of soule, and is divided into four parts.

I call this work *Jardim de pastores e pasto de almas*, because it has many of the qualities of the above - said Gardens, and there are not wanting in it plants and trees from which much fruit may be hoped through the grace of God. The plants and fosebushes are the Saints, whose examples and virtures, whose feasts and marvels are contained in this Garden...

It is not in the nature of a garden that all its leaves and flowers should satisfy all equally, and so, as in this garden there is every variety of roses and leaves, let each one take the one that smells sweetest to him and is most to him taste. (H. Hosten, op. cit., pp. 297-8)^{१८} यावरून 'वनवाळ्याचो मळो' हा ग्रंथ मूळ रूपकात्मक आहे याची साक्ष पटते.

जुनी साधानसामुग्री शोधून काढून तिचे प्रकाशन करणे हा संशोधनाच्या कार्याचा एक भाग असतो. त्या उपलब्ध साधनसामुग्रीची पाठचिकित्सा करून ते संपादित करणे हे त्या संशोधनाच्या कार्याचे एक वैशिष्ट्य ठरते. डॉ. प्रभुदेसाई यांनी अशा प्रकारचे संशोधन करून त्याची संपादने केली आहेत. त्यातून त्यांची परिश्रमशीलता तसेच उपलब्ध साधनसामुग्रीतून नेमकेपणा शोधण्याची वृत्ती दिसते.

(४) अशा प्रकारच्या संशोधनपर उपक्रमाचे आणखी एक सफल संशोधन म्हणजे पाद्री मानुयेल ज्याकिस - द - नोराञ्ज विरचित क्रिस्ताचें यातनागीत (१९९०)

'क्रिस्ताचे यातनागीत' हे एक लहानसे काव्य आहे. हे काव्य डॉ. प्रभुदेसाई यांना पणजी गोवा येथील संग्रहालयातील हस्तलिखितात सापडल्याचा उल्लेख आहे. या काव्याच्या कर्त्याविषयी डॉ. प्रभुदेसाई यांना पोर्तुगीज भाषेत जो सविस्तर उल्लेख सापडतो तो असा, 'हे यातनागीत पाद्री मानुयेल ज्याकिस द नोरोञ्ज, जन्मस्थान साखवाळ व राहणार आरोसी (गोवा बेटातील 'सांव माथेउश' या नावाचे खेडे) याने रचिले. ते मानुएल साल्व्हादोर रिबेलु, राहणार मडगावे याने १७६८ या वर्षी नकलले. यावरून डॉ. प्रभुदेसाईने काव्याच्या कर्त्याचा शोध घेतलेला आहे. 'क्रिस्ताचे यातनागीत' या काव्यरचनेतील शब्दसंपत्तीचा परामर्ष घेताना 'ख्रिस्तपुराण', ख्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण' आणि 'क्रिस्ताच्या वधस्तंभारोहणप्रसंगीचे विळाप' या काव्यातील उदाहरणांच्याद्वारे साम्यस्थळे दाखविली आहेत. प्राचीन मराठीत, पोर्तुगीजमध्ये व कोंकणीत प्रचलीत असलेले जे शब्दविशेष आढळतात त्यांचा परिचय करून दिला आहे. वाङ्मयप्रकाराच्या दृष्टीने त्याला 'विलापिका' असे संबोधले आहे. एकूण १६८ ओव्यांमध्ये असलेल्या व प्रा. प्रियोळकर यांनी संपादित केलेल्या 'क्रिस्ताचे यातनागीत' या विलापिकेचे नव्याने संपादन करून या विलापिकेचा लॅटिन भाषेतील मूलाधारही सोदाहरण स्पष्ट केला. शिवाय प्रा. प्रियोळकरांच्या संपादनात न आढळणाऱ्या स्पष्टीकरणात्मक टीपाही दिल्या आहेत. पाठ तोच असला तरी विवेचनक प्रस्तावना दिल्याने डॉ. प्रभुदेसाईंचे संपादन वैशिष्ट्यपूर्ण बनले आहे.

(५) प्रा. प्रियोळकरांनी केलेल्या संशोधनकार्याची डॉ. प्रभुदेसाई यांच्या करवी पूर्ती करणारे आणखी एक संपादन म्हणजे फादर सिमांव गॉमिश कृत सर्वेश्वराचा ज्ञानोपदेश (१९९४) हे गद्यात्मक लेखन होय.

ख्रिस्ती परंपरेतील 'सर्वेश्वराचा ग्रान उपदेश' हे एक पुस्तक याविषयी जी माहिती मिळते त्याविषयी

डॉ. प्रभुदेसाई सांगतात,

‘पेशवाईच्या काळात कोणीतरी एका पाद्रीने महाराष्ट्रातील लोकांकरिता हा ग्रंथ लिहिला असावा. हे मूळ हस्तलिखित पुस्तक स्कूल ऑफ ओरिएंटल अँड आफ्रिकन स्टडीज, लंडन या ठिकाणी असून त्याची मायक्रोफिल्म प्रत मुंबई येथील मराठी संशोधन मंडळात आहे. याचा लेखक व लेखनकाल समजत नाही. या पुस्तकात धर्मोपदेशाचा बरा भाग आहे. त्यापुढे काही मंत्र व प्रार्थनाही देण्यात आल्या आहेत. डॉ. गं. ना. मोरजे यांनी डॉ. पिंगे यांच्या मूळ ग्रंथाचा संदर्भ न देता ‘सर्वेश्वराचा ग्रान उपदेश’ विषयक तसाच तपशील थोडक्यात आपल्या ‘क्रिस्ती मराठी वाङ्मय’ पुणे, १९८४, पृ. २८ या ग्रंथात उद्धृत केलेला आढळतो. डॉ. प्रभुदेसाईच्या मतानुसार प्रस्तुत ‘सर्वेश्वराचा ज्ञानोपदेश’ चा कर्ता सिमांव गॉमिश याविषयी रोम येथील संशोधक फादर जोसेफ विकी यांनी पत्राद्वारे प्रा. प्रियोळकर यांना पुरविलेल्या माहितीव्यतिरिक्त अधिक तपशील अजूनही उपलब्ध झालेला नाही. इ. स. १६४७ साली व्हेर्मेल्स (पोर्तुगाल) येथे जन्मलेल्या सिमांव गॉमिशने दि. ९ जून, १६६१ रोजी गोव्याच्या सोसायटीत एक धर्मोपदेशक म्हणून प्रवेश घेतला. सासष्टी गोवा येथील एका गावचा मुख्य धर्मोपदेशक म्हणून कार्यमग्न असताना स्थानिक भाषेत त्याने प्राविण्य मिळविले. १७०९ साली दक्खन प्रदेशातील ‘देशु’ येथे त्याने ख्रिस्ती मिशनची स्थापना केली. रायतूर गोवा येथे दि. २६ ऑगस्ट, १९२२ रोजी त्याचे निधन झाले. हा ‘देशु’ म्हणजे गोमंतकाबाहेरील दक्खनच्या पठारावरील घाटमाथ्याचा प्रदेश असून बेळगाव धारवाडकडील लिंगायतांची आसपास वसती असलेला प्रदेश असावा, असे प्रा. प्रियोळकरांचा तर्क डॉ. प्रभुदेसाईना या ग्रंथातील मराठी भाषेचे लक्षणीय स्वरूप ध्यानी घेता अत्यंत सयुक्तिक वाटतो. स्थानिक गोमंतकी बोलीचा प्रभाव काही प्रमाणात या ग्रंथावर असला तरी त्यातील मुख्य भाषा प्रमाण मराठीच आहे हे डॉ. प्रभुदेसाई स्पष्ट करतात. संपूर्ण ग्रंथाचे एकूण सहा ‘भाग’ असून त्याच्या विभागांना ‘तेज’ असे नाव दिले आहे.

प्रा. प्रियोळकरांनी प्रस्तुत ग्रंथाची एकंदर मांडणी व त्यातील प्रतिपाद्य विषय ध्यानात आपल्या प्रास्ताविकात प्रस्तुत ग्रंथातील अंतरंगाची काही ठळक वैशिष्ट्ये सांगितली आहेत. सर्वेश्वर, नमस्कार, कृपाजी, दयाळजी, आदिकोजी, आदिकनाथ, परमात्मा, मोक्ष, वेद, निराकार, पाताळ, परलोक इत्यादी अनेक वैशिष्ट्यपूर्ण अशा लक्षणीय स्वदेशी पारिभाषिक शब्दांची स्वतंत्रपणे दखल घ्यायला हवी असे सांगून प्रभुदेसाई पुढे म्हणतात, काशी, रामेश्वर, तेलंगा, कानडा, कोंकण, मल्याळ इत्यादी भारतातील तीर्थक्षेत्रांचे व भूप्रदेशांचे निर्देशही लक्ष वेधून घेणारे आहेत. प्रस्तुत ग्रंथ हा घाटमाथ्यावरील ‘देशु’ लोकांना ख्रिस्ती धर्माचे प्रतिपादन करण्यासाठी व त्या अनुषंगाने हिंदू धर्माचे व देवदेवतांचे खंडण करण्याच्या उद्देशाने निर्माण झालेला आहे. अठराव्या शतकातील मराठी भाषेत लिहिलेल्या या ग्रंथातील भाषेवर स्थानिक घाटावरील लोकांच्या प्रादेशिक बोलीभाषेचा प्रभाव ज्याप्रमाणे आढळतो त्याचप्रमाणे गोमंतकीय बोलीतील काही वैशिष्ट्यपूर्ण लकबांनी युक्त अशी शब्दयोजनाही क्वचित आढळते. या दृष्टीने यासंबंधीच्या अनेक साधार नोंदी प्रभुदेसाई ‘काही स्पष्टीकरणात्मक टिपा’मध्ये

देऊन त्याकडे अभ्यासकांचे लक्ष वेधतात.

डॉ. प्रभुदेसाई यांच्या मते 'एखाद्या भाषेतील ध्वनीचे वर्ण दृश्य स्वरूपात व्यक्त करणे, हे लिपीचे कार्य ठरते.' त्यांच्या मते :

“गोमंतकातील जेजुइत धर्मोपदेशकांनी मराठीतील आणि गोमंतकी भाषेतील साहित्य रोमन लिपीतच लिहिले. रोमन लिपीच्या तुलनेने देवनागरी लिपीही पुष्कळच शास्त्रशुद्ध असल्याचे अनेक पाश्चात्य पंडितांनी मान्य केले आहे असे दिसते. ग्रांथिक मराठी लेखन करणारा पहिला जेजुइत धर्मोपदेशक फादर थॉमस स्टीफन्स यांनी देशी भाषांत तयार केलेले वाङ्मय एतद्देशियांच्याच लिपीत मुद्रित व्हावे अशी इच्छा व्यक्त केली होती, परंतु वरिष्ठांकडून पूर्व परवानगी न मिळाल्यामुळे त्यांनी आपले दोन्ही ग्रंथ रोमन लिपीत मुद्रित करून प्रसिद्ध केले असावे.”^{२०}

कारणे काहीही असली तरी त्या काळी देवनागरी लिपी ऐवजी रोमन लिपीचाच उपयोग ख्रिस्ती लेखकांनी केलेला दिसतो.

डॉ. प्रभुदेसाई यांनी ख्रिस्ती मराठी वाङ्मयातील रोमी लिपीतून देवनागरीसाठीची लिप्यंतर प्रणाली सिद्ध केली. पाद्री भिंगेल-द-आल्मैद कृत 'वनवाळ्याचों मळों' या ग्रंथात दिलेला तक्ता :

रोमन लेखनपद्धती

देवनागरी	रोमन प्रतिवर्ण
अ - a	caranny - करणी
आ - a	Rau - राउ
इ - i	nimitri - निमिती
ई - y	ty hy - ती ही
उ - u	zhaddunu - झाडुनु
ए - e	bharlale - भर्लले
ऐ - ai	baissicanri - बैसिकांरि
ओ - j	gostti - गोस्टि
औ - ou	hounu - होउनु
क - c	amacã - आमकां

qu	<i>quircolla</i> - किर्कोळ
ख - qh	<i>qhompatta</i> - खोंपट
ग - g	<i>gangallantu</i> - गंगळांतु
gu	<i>suarguinchea</i> - स्वर्गिच्या
घ - gh	<i>ghagary</i> - घागरी
च - ch	<i>chamacata</i> - चमकत
छ - cch	<i>uchheau</i> - उछाउ
ज - z	<i>zalma</i> - जल्मा
झ - zh	<i>prazhallita</i> - प्रझळित
ट - tt	<i>abistta</i> - अबिस्ट
ठ - tth	<i>tthassita</i> - ठसिता
ड - dd	<i>buddunu</i> - बुडनु
ढ - ddh	- महाप्राणयुक्त 'ढ' वर्ण जेजुइतांच्या लिखाणात फारच क्वचित आढळतो.
ण - nn	<i>sagunny</i> - सगुणी
त - t	<i>taraca</i> - तारका
थ - th	<i>thoriua</i> - थोरिव
द - d	<i>devaputrachea</i> - देवपुत्राच्या
ध - dh	<i>dharmu</i> - धर्म
न - n	<i>diunu</i> - दिउनु
प - p	<i>patacā</i> - पातकां
फ - ph	<i>phauatalea</i> - फावतल्या
ब - b	<i>barauē</i> - बरवें
भ - bh	<i>duqhabhariti</i> - दुखभरिति

म - m	magunu- मागुनु
य - y	yecachi - येकचि
e	launne - लावण्ये
	nite - नित्य
र - r	ranny- राणी
ल - l	dily - दिली
व - v	venchilo - वेंचिलो
u	sicauanna- सिकवण
श - x	manuxu - मनुशु
स - s	santossu - संतोसु
ss	paradessy - परदेसी

डॉ. प्रभुदेसाई यांची लिप्यंतर पद्धती तुलनात्मक दृष्टीने अधिक शास्त्रशुद्ध वाटते. त्यांनी ओळीला ओळ व पृष्ठाला पृष्ठ हे स्वरूप कायम ठेवले आहे. हे लिप्यंतर देवनागरीत मुळाबरहुकूम शास्त्रशुद्धपद्धतीने केलेले असले तरी काही त्रुटी दाखविता येतात. उदा Nazereth - नजेरेथ चे 'नझेरेथ' असे लिप्यंतर केले तर zhai - झइ चे 'झई' असे केले आहे. म्हणजेच 'z' व 'zh' साठी 'झ' वापरले आहे.

पाद्री मिगेलने दीर्घ 'ई' किंवा 'ऊ' याला कुठलेही चिन्ह वापरलेले नाही. तरीही डॉ. प्रभुदेसाई यांनी 'cai - काई,' 'IESV - जेजू,' 'ahou - न्होऊं,' 'hi - ही,' 'ti - ती,' 'zi - जी,' 'caru - करू' अशा शब्दासाठी दीर्घ 'ई' व 'ऊ' चा उपयोग केला आहे. 'nhoe' याचे 'न्होई' असे लिप्यंतर करतात, जे मुळाबरहुकूम वाटत नाही, अशा काही तुरळक नोंदी करता येतात.

ह - h	dehadicu - देहादिकु
ळ - ll	Raullarantu - राउळारांतु
ख (क्ष) - qh	vichheqhennu - विछेखेणु
	prataqhepani - प्रतख्यपर्णी
	aqherani - अख्यरानी
ग्र (ज्ञ) - g	gneana - ग्न्यान

डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाई यांची भाषाविषयक मते

डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाई यांचे देशीभाषेच्या संदर्भातील मत असे आहे :

“हे परदेशी मिशनरी लोकव्यवहार सुलभ व्हावा यासाठी देशी भाषांचा अभ्यास करित असत. या बाबतीत फ्रांसिस्कन, दोमिनिकन वगैरे अन्य ख्रिस्ती पंथीयांपेक्षा जेजुइत पंथीय पाद्रींनी विशेष आस्था व उपक्रमशीलता प्रगट केली असल्याची साक्ष इतिहास देतो. या देशभाषा म्हणजे लोकांच्या नित्याच्या व्यवहारातील बोली आणि सुशिक्षित लोक लेखनवाचनाकरिता वापरीत असलेली ग्रांथिक भाषा. एतद्देशीय शिक्षित व अशिक्षित अशा दोघांशीही व्यवहार सुकर व्हावा या उद्देशाने प्रथम स्थानिक बोलींचा अभ्यास करण्याकडे या धर्मोपदेशकांचा कल असणे स्वाभाविकच आहे. त्या काळात विदेशी लोकांच्या उपयोगाकरिता म्हणून जे कोश व व्याकरणे तयार करण्यात आली ती या स्थानिक कोंकणीचीच आहेत (ग्रांथिक भाषेची नव्हे), हे ध्यानात घेण्यासारखे आहे.”

डॉ. प्रभुदेसाईंच्या मते, ‘जुन्या काळांत कोंकणीचा वापर केवळ बोलण्यापुरताच होत असल्यामुळे तिला या विसाव्या शतकात ग्रांथिक भाषेसाठीचे असलेले सर्वमान्य नांव देण्याची आवश्यकता त्यावेळी भासली नसावी.’

पोर्तुगीज राज्यकर्ते आणि धर्मप्रसारक स्वतःला सुचेल त्याप्रमाणे या कोंकणीचा निर्देश करित होते, असे सांगून डॉ. प्रभुदेसाई गोव्यातील भाषेच्या प्राचीन नामनिर्देशांसंबंधी माहिती देताना प्रो. पिसुलैकरांचे मत नोंदवितात.

‘सन १५१२ सालच्या आफोंस द आल्बुकेर्क यांच्या एका आज्ञापत्रात आंतोनियु नावाच्या एका बाटलेल्या गोमंतकीयाचा ‘कानारी’ या शब्दाने उल्लेख केला आहे’ यावरून उपलब्ध संदर्भावरून १५१२ साली प्रथमतः एका गोमंतकीयाचा ‘कानारी’ असा निर्देश केल्याचे दिसून येते. गोवा बेटांतील हिंदूंच्या देवालयांच्या मालकीचा जमीनजुमला जेजुइतांच्या ‘सांव पाव्ल कॉलेजला देण्यासाठी ३ जानेवारी, १५५३ रोजी केलेल्या एका प्रस्तावांत तो शेवटी ‘कानारी’ भाषेत वाचण्यात अल्याचे नमूद आहे.

डॉ. प्रभुदेसाईंच्या मते, ‘ग्रंथकाराने आपण रचतो ते व्याकरण कोंकणी भाषेचेच ह्या पक्क्या समजुतीने ते रचले आहे व त्याला ‘मराठी भाषेचे व्याकरण’ असे नांव न देता Arte da Lingoa Canarim (कानारी भाषेची विद्या) हे संबोधन दिले आहे. येथे ‘कानारी’ ह्या शब्दावरून ते व्याकरण कानडी भाषेचे आहे असे मात्र कोणी समजू नये. सोळा, सतराव्या व अठराव्या शतकांतील पोर्तुगीज लोक गोमंतकातील क्रिस्तावांसाठी कानारी हा शब्द उपयोजण्याचे कारण पोर्तुगीज लोकांना हिंदुस्थानची भूर्वर्णनात्मक माहिती नव्हती असे नव्हे, तर ते हिंदुस्थानात पोचले तेव्हा दाभोळपासून सदाशिवगडपर्यंतची कोंकणपट्टी विजापूरच्या आदिलशाही अमलाखाली असून कर्नाटकाचा बराच मोठा भाग त्या अमलांत समाविष्ट होता, एवढ्यावरूनच, सगळ्या

आदिलशाही मुलुखाला व तेथील प्रजेला त्यांनी 'कानारी' म्हणजे 'कर्णाटकी' हें नांव लावले व तेच दोन-तीन शतकेपर्यंत कायम राहिले. सोळाव्या शतकांच्या पूर्वार्धातील सुप्रसिद्ध पोर्तुगीज इतिहासकार जुवांव द बार्स हा हिंदुस्थानच्या पश्चिम किनाऱ्याचे वर्णन करतांना एके ठिकाणी म्हणतो, 'कोंकणातील लोकांना तेथील लोक कोंकणी असे म्हणतात, तथापि आमचे लोक त्यांना कानारी असे म्हणतात.' ह्यावरून, राज्यकर्त्या पोर्तुगीज लोकांच्या रूढीस अनुसरून त्यांच्या आश्रयास असलेल्या इंग्रज पाद्री स्टीफन्सने आपल्या कोंकणी व्याकरणाला 'कानारी भाषेची विद्या' असे नांव दिले.

डॉ. प्रभुदेसाईंच्या मते १५११ साली हिंदुस्थानांत आल्या तॉमॅ पीरिश या पोर्तुगीज प्रवाशाचे आपल्या 'सुम ऑरिएंताल' या १५१५ च्या दरम्यान लिहिलेल्या ग्रंथांत गोव्यांतील भाषेचा "Conconjm" "कोंकणिये" आणि "कोंकणें" हे शब्द वापरलेले आढळतात. याचा उल्लेख पुढे आलेला आहे.

'धोंकुली नांव जें आस तें दों उतरांचें मांडता, येक उतर फिरिंगे भासेचें, हेर कोंकणिये भासेचें : फिरिंगें जें आस तें दों, कोंकणें जें आस तें कुळी.'

तसेच १६६० सालचा 'देवाचीं एकांग्र बोलणी' हा पाद्री जुवांव द पेद्रोज यांचा ग्रंथ "Lingoa da terra Bramana" म्हणजे ब्राह्मणांच्या देशातील भाषेत लिहिला असल्याचे या ग्रंथाला जोडलेल्या एका परवान्यात म्हटलेले आढळते. हे सर्व निर्देश कोंकणी संबंधीचेच असल्याचे स्पष्टच होय.

प्रा. प्रियोळकरानंतर गोमंतकातील मराठी भाषिक तसेच वाङ्मयीन परंपरेचा विस्तृत अभ्यास करून जेजुइत मराठी लेखकांच्या ग्रंथाविषयी मूळ असलेला साधनांच्या आधारे संशोधन करून त्यांचे दालन खुले करण्याचे कार्य डॉ. प्रभुदेसाई यांनी केले तर, प्रा. प्रियोळकरांच्या संशोधन कार्या विषयीचे संशोधन डॉ. सु. म. तडकोडकर यांनी केले. प्रियोळकरांच्या अनेक मतांचा विचार करता. डॉ. प्रभुदेसाईंनी चालवलेला वारसा सार्थ ठरतो. प्रियोळकरांच्या मते, 'ख्रिस्ती धर्म हा परका धर्म अशी सबब पुढे करून आप्या सध्याच्या निष्क्रियतेवर यापुढे पांघरूण घालता येईल असे वाटत नाही. कारण वाङ्मयाचा विचार करताना यापुढे आपल्या धर्माभिमानाला मुरड घालणे आम्हाला प्राप्त आहे. मराठी भाषेच्या ऐतिहासिक व भाषाशास्त्राच्या दृष्टीने विचार करण्याच्या वेळी या वाङ्मयाचे बहुमोल स्पष्ट होईल,'^{२१} असे मत प्रियोळकरांनी मांडले आहे.

डॉ. प्रभुदेसाईंनी साधार दाखवून दिल्याप्रमाणे फादर स्टीफन्सकृत दौत्रिन क्रिस्ती, पाद्री दियोगु रिबैरोविरचित क्रिस्तावाचे दौत्रिनीचा अर्थ, पाद्री सालदांज विरचित सांतु आंतोनिची अचर्या, इ. रचना गद्यात असून ते नवख्रिस्त्यांतील अशिक्षित वर्गासाठी रचण्यात आले होते, तर फादर स्टीफन्सचे 'क्रिस्तपुराण' एतिएन द ला क्रुवा या फ्रेंच कवीने लिहिलेले सेंट पीटरच्या जीवनावरील मराठी पुराण, पाद्री आंतोनियु सालदांजकृत 'सांतु आंतोनिची जीवित्वकथा, 'क्रिस्ताचे यातनागीत', 'क्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण,' 'क्रिस्ताचे वधस्तंभारोहण प्रसंगीचे विळाप' ही सारी काव्ये उच्चशिक्षित नवख्रिस्त्यांसाठी लिहिली गेली होती. तसेच परदेशी धर्मोपदेशकांना गोव्यातील स्थानिकांच्या भाषेचा अभ्यास करता यावा म्हणून फादर स्टीफन्सचेच "Arte de

Lingua Canarim* पाद्री दियोगु रिबैरु विरचित कानारी भाषेचा शब्दकोश ('Vocabulario-de-Lingua Canarim') ही पुस्तके लिहिली गेली.

यावरून तत्कालीन जेजुइत धर्मोपदेशकांनी मराठीत पद्य व कोंकणीत गद्यवाङ्मय का लिहिले गेले यावर डॉ. प्रभुदेसाई यांनी प्रकाश पाडला आहे.

डॉ. प्रभुदेसाईंच्या मते प्राचीन काळापासून गोमंतकीयांच्या मौखिक व्यवहार कोंकणी या (तत्कालीन) भाषेतून होत असला तरी गोमंतकाची 'सरस्वती' म्हणजे वाङ्मयभाषा ही प्रामुख्याने मराठीच राहिलेली आहे, अशीच इतिहासाची प्रामाणिक साक्ष आहे.

“सत्यान्वेषणाच्या आधारे एखाद्या विषयावर नवीन प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न करणे हे संशोधनाचे मुख्य उद्दिष्ट असते आणि गोमंतकीय संशोधकांना तर इतिहास, भाषा वाङ्मय व संस्कृती या क्षेत्रांतील संशोधनाची विशेष आवड असल्याचे आतापर्यंतच्या अनुभवाने पुरेसे सिद्ध झालेले आहे.”

त्यांच्यामध्ये आपल्या गुरूबद्दल जो भाव आहे त्याच्याविषयी सांगताना ते म्हणतात :

‘मुंबईच्या संशोधन मंडळाचे संचालकपद अत्यंत समर्थपणे भुषविलेले प्रा. अ. का. प्रियोळकर यांच्या मराठी संशोधनक्षेत्रातील चिरस्मरणीय कामगिरीचा मराठी संशोधन क्षेत्रातील ‘प्रियोळकर - युग’ असाच जाणकारांकडून यथार्थ गौरव केला जातो. येशू ख्रिस्ताच्या जीवनावर मराठी वाङ्मयात फादर स्टीफन्सच्या ‘क्रिस्तपुराण’ या महाकाव्याव्यतिरिक्त अनेक लहानसहान काव्य रचना झाल्या. मराठी संशोधकांनी व इतिहासकारांनी त्याची आवर्जून दखलही घेतली, त्यामध्ये डॉ. प्रभुदेसाई यांचेही महत्त्वपूर्ण योगदान आहे.

सारांश, मध्ययुगीन साहित्यातील अनेक कृतींचा शोध घेणे व त्याचे संपादन करणे त्याप्रमाणेच ख्रिस्ती मिशनरी आणि युरोपियन राज्यकर्ते यांची मराठी व तत्कालीन कोंकणी भाषा यांचे संशोधन करून त्यांतील लिखितांचे नव्याने संपादन करण्याचे कार्य डॉ. प्रभुदेसाईंनी केले.

त्यांनी गोव्यातील मराठी भाषिक तसेच वाङ्मयीन परंपरेचा विस्तृत अभ्यास करून ख्रिस्ती मराठी वाङ्मयाचे दालन समृद्ध केले. गोव्यातील भाषेतील प्राचीन वाङ्मयाच्या सर्वांगीण अभ्यासाचे महत्त्व प्रा. प्रियोळकरांनी पटवून दिले तर ख्रिस्ती मराठी वाङ्मयासंबंधीचे ग्रंथलेखन कर्तृत्व अतिशय समृद्ध करण्याचे कार्य डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाई यांनी केले.

संदर्भ टिपा :

१. प्रभु भेंब्रे, लक्ष्मीकांत व्यंकटेश. पुर्तुगाली राजवटीपूर्वीचे गोव्यातील धार्मिक वाङ्मय, गोवा १८७९, पृ. १८.
२. मराठी वाङ्मयकोश : १, संपा. खानोलकर, गं. दे., मुंबई, १९७७, पृ. १९६
३. प्रियोळकर, अ. का., जेजुइतांचे मराठी वाङ्मयकार्य : ओझरती ओळख, यशवंत, संमेलन विशेषांक, एप्रिल - १९३८, पृ. ५१.

४. प्रभुदेसाई वि. बा., सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली, मुंबई, १९६३, पृ. ६८
५. तत्रैव, पृ. तेवीस
६. मालशे, स. गं., फादर स्टीफन्स आणि त्याचे 'क्रिस्तपुराण' मुंबई, १९६७, पृ. २२
७. तत्रैव, पृ. २३
८. तत्रैव, पृ. २ (लेख-क्रिस्तपुराणाचें प्रयोजन आणि रचना) मूळ प्रत - क्रिस्तपुराण, साल्डानाप्रत.
९. तत्रैव, पृ. २४
१०. तत्रैव, पृ. ८
११. सरदेसाई, मनोहर हि., गोमंतकाचे असे ते दिवस, गोवा, १९९४, पृ. २२३
१२. उ. नि., पुर्तुगाली राजवटीपूर्वीचे गोव्यातील धार्मिक वाङ्मय, १९७९, गोवा, पृ. १०
१३. तडकोडकर सु. म., मराठीच्या प्रवासातील वाङ्मयीन पाऊलखुणा, गोवा, २००२, पृ. ३.
१४. मराठी संशोधन पत्रिका, वर्ष ५, अंक ३, अंक ४, १९५८
१५. The Journal of the University of Bombay (Vol. IX, part II September 1940 p. 182, 211).
१६. उ. नि. सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली, मुंबई, १९६३, पृ. २४६
१७. The Examiner, vol. 73, No. 32 August, 12, 1922 Bombay, pg. 289 क्र. २९-३३
१८. तत्रैव, The Examiner, vol. 73, No. 29, July 22, पृ. २८८.
१९. उ. नि., सतराव्या शतकातील गोमंतकी बोली, पृ. २४५
२०. उ. नि., लक्ष्मीकांत प्रभु भेंब्रे यांचे अस्मितामधील साहित्य, पणजी, २००५, पृ. १११

सहाय्यक प्राध्यापक
मराठी पदव्युत्तर अध्यापन व संशोधन विभाग,
गोवा विद्यापीठ,
ताळगाव पठार, तिसवाडी, गोवा - ४०३२०६
भ्रमणध्वनी : ९८८१२५६९३३